AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
A.A.BAKIXANOV adına TARİX İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

MÜBARİZ ZAHİD OGLU AĞALAROV

XV-XVI ƏSRLƏRDƏ AZƏRBAYCAN BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNDƏ

İxtisas: 5503.02 – Vətən tarixi

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq ьзьn təqdim edilmiє dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2013

Dissertasiya iєi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın orta əsrlər tarixi" єцbəsində yerinə yetirilmiєdir.

Elmi rəhbər:	**Є.F.Fərzəliyev** tarix üzrə elmlər doktoru, professor
Rəsmi opponentlər:	**C.M.Mustafayev** tarix üzrə elmlər doktoru, professor
	Y.H.Gözəlova tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Aparıcı təєkilat:	Sumqayıt Dövlət Universiteti, "Azərbaycan tarixi (humanitar ixtisaslar üzrə) və tarixin tədrisi metodikası" kafedrası

Müdafiə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun nəzdində tarix üzrə elmlər doktoru və tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq ьзьn təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keзirən D.01.161 Dissertasiya Єurasının "_29___" 05___ 2013-cü il tarixli iclasında saat ___-da olacaqdır.

Ünvan: Az-1143. Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti, 31.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivində tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat "____" ___________ 2013-cü ildə göndərilmiєdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru **C.Ə.Bəhramov**

I. DİSSERTASİYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Qədim tarixə və dövlətзilik ənənələrinə malik olan Azərbaycan xalqının diplomatiya tarixi зox zəngindir. Qədim dövrlərdən baєlayaraq Azərbaycan dövlətlərinin xarici dövlətlərlə siyasi və diplomatik əlaqələri mцvcud olmuє, orta əsrlər dövründə bu əlaqələr daha da inkiєaf etmiєdir.

XV-XVI əsrlər Azərbaycan dövlətзilik tarixinin intibah dövrüdür. Bu dövrü Vətən tarixində dövlətзilk ənənələrinin bərpası, inkişafı və möhkəmlənməsi dövrü kimi xarakterizə etmək olar. Azərbaycan Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Єirvanєahlar və Səfəvi dövlətlərinin yaranması və fəaliyyəti nəticəsində ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində siyasi, iqtisadi mövqeyi və rolu güclənmiє, onun Avropa və Єərq ölkələri ilə qarşılıqlı münasibətləri daha da geniєlənmiєdir.

XV-XVI əsrlərdə Yaxın və Orta Єərq bölgəsinin siyasi, diplomatik həyatı türk dövlətlərinin aparıcı və həlledici rolu ilə səciyyəvidir. Həmin dövrdə Avrasiya məkanı türk dövlətləri arasında bölünərək yeni siyasi, mədəni və dini sərhədlərə ayrılmışdır. Kiçik Asiyada Osmanlı, Azərbaycanda və ona yaxın olan ərazilərdə Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Şirvanşahlar, Səfəvi, Mərkəzi Asiyada Teymurilər, Єeybanilər, Hindistanda Böyük Moğol dövlətləri, həmзinin Misir Məmlük dövləti bölgənin siyasi vəziyyətinə ciddi єəkildə təsir edirdilər. Bu dövrdə bölgənin siyasi xəritəsində aparıcı rola malik olmuє Azərbaycan dövlətlərinin uğurlu xarici siyasəti həm Avropada, həm də Єərq ölkələrində baє verən siyasi hadisələrə ciddi єəkildə təsir etmiєdir.

Hal-hazırda beynəlxalq münasibətlər sisteminin fəal subyektinə зevrilmiє Azərbaycan Respublikası özünün çağdaş istiqlal tarixinin mühüm mərhələsini yaşayır. Xalqımızın zəngin tarixi dövlətзilik ənənələri inkiєaf etdirilir, xarici siyasi əlaqələr geniєlənir. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin inkişafında orta əsr Azərbaycan dövlətзilik prinsiplərinin, diplomatik ənənələrinin və zəngin xarici siyasət təcrübəsinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrinin orta əsrlərlə bağlı olan tarixini araşdırmaq, ölkəmizin bölgədə baє vermiє siyasi hadisələrdə oynadığı rolu müəyyənləєdirmək, müvafiq nəticələr çıxarmaq зox aktualdır. Bu baxımdan XV-XVI əsrlərdə Avrasiya məkanında baş vermiє siyasi hadisələrdə yaxından iştirak etmiє Azərbaycan Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Єirvanєahlar və Səfəvi dövlətlərinin Avropada və Asiyada mövcud olmuє dцvlətlərlə

qarşılıqlı siyasi əlaqələr tarixinin müqayisəli єəkildə araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın xronoloji çərзivəsi. Dissertasiyada problemin tədqiqi XIV əsrin sonlarında Avropada, Kiзik Asiyada, Yaxın və Orta Єərqdə baє vermiє siyasi hadisələrin müqayisəli təhlili ilə baєlanır, XV əsrdə Azərbaycan dövlətlərinin xarici siyasət xətti, onların diplomatik əlaqələri, habelə dövrün beynəlxalq münasibətlər sistemində tutduqları mövqe və oynadıqları rol izlənilir, XVI əsrdə Azərbaycan Səfəvi və Єirvanєahlar dцvlətinin xarici siyasət xətti və bu siyasətin başlıca istiqamətləri davam etdirilərək müəyyənləєdirilir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanın və bir sıra xarici ölkə tarixзilərinin XV-XVI əsrlərin tarixi ilə baglı olan tədqiqat əsərləri, həmin dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələr tarixinin tədqiqi ьзьn elmi zəmin rolunu oynayır. Yerli və xarici mütəxəssislərin XV-XVI əsrlərin Azərbaycan dövlətlərinin siyasi, ictimai-iqtisadi və xarici siyasi əlaqələrinin sahəsində apardıqları araşdırmaların öyrənilməsi mövzunun tədqiq olunması üçün əlverişli imkan yaratmışdir.

Vətən tarixi elmində Azərbaycanın XV-XVI əsrlərdə beynəlxalq münasibətlər tarixini İ.P.Petruşevski,[1] C.M.İbrahimov,[2] O.Ə.Əfəndiyev,[3] Є.F.Fərzəliyev,[4] E.M.Şahmalıyev,[5] Y.M.Mahmudov,[6] S.A.Məmmədov,[7]

---

[1] Петрушевский И. П. Государства Азербайджана в XV веке / Сборник статей по истории Азербайджана. Вып. I. Баку: 1949, с. 153-213; Петрушевский И. П. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI - начале XIX вв. Ленинград: Изд. ЛГУ им. А. А. Жданова, 1949, 383 с.

[2] Ибрагимов Дж. М. Феодальные государства на территории Азербайджана XV века. Баку: Изд. Азерб. Педагог. Университета, 1962, 112 с.

[3] Əfəndiyev O. Ə. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı: Azərnəєr, 1993,300 s; Эфендиев О. А. Образование азербайджанского государства Сефевидов в начале XVI века. Баку: Изд. АН Азербайджанской ССР, 1961, 207 с.

[4] Fərzəliyev Є. F. Azərbaycan XV-XVI əsrlərdə (Həsən bəy Rumlunun «Əhsənьt-təvarix» əsəri ьzrə). Bakı: Elm, 1983, 152 s; Fərzəlibəyli Є.F. Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV-XVI əsrlər). Bakı: Azərnəєr, 1995, 197 s.

[5] Шахмалиев Э.М. К вопросы о дипломатических сношениях первых Сефевидов с западными странами. // Труды Азербайджанского Государственного Университета.Вып 1. Серия историческая, 1950, с. 51-68.

[6] Y.M.Mahmudov. Azərbaycan diplomatiyası. Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri (XV-XVII yüzilliklər). Bakı: Təhsil, 2006, 416 s; yenə onun Взаимоотношения государств Аккоюнлу и Сефевидов с западноевропейскими странами (II половина XV-начало XVII вв.). Баку: Издательство БГУ, 1991, 264 с.

[7] Məmmədov S.A. Azərbaycan XV-XVIII əsrin birinci yarısında. Bakı: APİ-nin nəşriyyatı, 1981, 186 s.

Ə.Hüseynov,[1] Ə.N.Quliyev,[2] Є.M.Mustafayev,[3] R.Ə.Ağayev,[4] F.M.Əliyev,[5] Ə.S.Quliyev,[6] T.R.Cəfiyev,[7] T.H.Nəcəfli,[8] S.B.Aєurbəyli,[9] N.S.Musalı,[10] F.A.Hüseyn,[11] A.Fərzəliyev və R.Məmmədova,[12] Y.H.Gözəlova,[13] R.A.Muqanlinski[14], əcnəbi tarixзilərdən isə A.M.Antonova,[15] V.V.Bartold,[16] P.P.Buєev,[17] A.L.Xoroєkeviз,[18] M.A.Polievktov,[19] C.A.Azimcanova,[20]

[1] Гусейнов А. Азербайджано-русские отношения (XV-XVII вв.). Баку.: Изд. АН Азерб. ССР), 1963, 236 с.

[2] Quliyev Ə.N. Azərbaycan-Rusiya münasibətləri tarixindən /XV-XVII əsrlər/ Bakı: Azərnəєr, 1958, 53 s.

[3] Мустафаев Ш.М. Восточная Анатолия: от Аккоюнлу к Османской империи. М.: Востлит, 1994, 224 с.

[4] Ağayev R.Ə. Azərbaycan və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri. (XV-XVI əsrlər). Bakı: Kür, 2004, 150 s.

[5] Алиев Ф. М. Азербаджано- русские отношения (XV-XIX вв.). Баку: Элм, 1985, 173 с.

[6] Quliyev Ə.S. XVI əsrin ortalarında Azərbaycan Səfəvilər dцvlətinin ictimai - siyasi vəziyyəti: Mikel Membrenin "Səyahətnamə"si əsasında. Bakı : Şərq-Qərb, 2011, 192 s.

[7] Cəfiyev T.R. Azərbaycanın feodal dövlətləri XV-XVI əsrin birinci rübündə (Xoca Sədəddin Əfəndinin "Tacüt-təvarix" əsəri əsasında). Tar.elm.nam.... dis. avtoref. Bakı: 2007, 28 s.

[8] Nəcəfli T.H. Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin tarixi müasir türk tarixşünaslığında. Bakı: Çaşıoğlu, 2000, 197 s.

[9] Aєurbəyli S.B. Єirvanєahlar dцvləti (VI-XVI əsrlər). Bakı: Azərnəєr, 1997, 405 s.

[10] Musalı N.S. I Şah İsmayılın hakimiyyəti ("Tarix-i aləmara-yi Sah İsmayıl" əsəri əsasında). Bakı : Elm və Təhsil, 2011, 482 s.

[11] Гусейн Ф.А. Османо-Сефевидская война 1578-1590 гг. (По материалам трудов османского летописца Ибрахима Рахимизаде). Баку: Нурлан, 2005, 214 с.

[12] Фарзалиев А., Мамедова Р. Сефевиды и Великие Моголы в мусульманской дипломатии. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2004, 227 с.

[13] Gözəlova Y.H. Beynəlxalq münasibətlər tarixi. Bakı: 2006.

[14] Муганлинский Р.А. Азербайджанские государства XV-XVI вв. в английской историографии. Баку: 1998

[15] Антонова А.М. Очерки общественных отношений и политического строя Могольской Индии времен Акбара (1556-1605). М.: 1982.

[16] Бартольд В.В. Ширваншахи. Сочинения: Т. 2, ч. 1, М.: Изд вост. лит, 1963, с. 875-878.

[17] Бушев П. П. История посольств и дипломатических отношений Русского и Иранского государства в 1586-1612 гг. М.: Наука, 1976, 471 с.

[18] Хорошкевич А.Л. Русское государство в системе международных отношений в конце XV-начале XVI в. Москва: Наука, 1980, 295 с.

[19] Полиевктов М.А. Европейские путешественники XIII-XVIII вв. по Кавказу. Тифлис: 1935, 222 с.

[20] Азимджанова С. А. К истории Ферганы второй половины XV века. Ташкент: Изд-во Акад. Наук Уз.ССР, 1957, 94 с.

F.Sumer,[1] B.Kütükoğlu,[2] H.İnalçik,[3] R.Kılıç,[4] İ.Uzunçarşılı,[5] İ.Aka,[6] F.M.Kırzıoğlu,[7] H.Bıyıktay,[8] Ə.Ə.Vilayəti,[9] N.Fəlsəfi,[10] Z.Sabetiyan,[11] R.Savory,[12] V.Minorski,[13] A.Allouche,[14] J.Hammer[15] və digər tədqiqatçılar araşdırmışlar.

Tədqiqatın mənbə bazası. Mövzu araşdırılarkən Azərbaycanın XV-XVI əsrlər tarixinə aid farsdilli mənbələr, Avropa diplomatlarının rəsmi məlumatları və səfərnamələri, Osmanlı salnamələri tədqiqata cəlb olunmuєdur. Araşdırma gediєində Əbu-Bəkr Tihraninin "Kitabi-Diyarbəkriyyə,"[16] Єah Təhmasibin təzkirəsi[17] Fəzlullah ibn Ruzbehan

[1] Sьmer F. Safevi devletinin kuruluєu ve geliєmesinde Anadolu tьrklerinin rolü (Şah İsmail ile halefleri ve Anadolu türkleri). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, 265 s.

[2] Kütükoğlu B. Osmanlı-İran siyasi münasebetleri (1578-1612). İstanbul: Özal Matbaası, 1993, 340 s.

[3] İnalçik H., Quataert D. Osmanlı imparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi (1300-1600). Türkçeye çeviren Halil Berktay. I c., İstanbul: Mart Matbaacılıq Sanatları Ltd. Єti., 496 s.

[4] Kılıç R. Kanuni devri Osmanlı-İran münasebetleri (1520-1565). İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayinçılıq ve Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Şti., 2006, 496 s.

[5] Uzunçarşılı İ. H. Anadolu beylikleri və Akkoyunlu, Karakoyunlu devletləri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969, 297 s.

[6] Aka İ. Timur ve devleti. Ankara: Türk tarih kurumu basımevi, 1991, 172 s.

[7] Kırzıoğlu. F. M. Osmanlılar'ın Kafkas-elleri'ni fethi (1451-1590). Ankara: Türk Tarih Kurumu basımevi, 1993, 550 s.

[8] Bıyıktay H. Timurlular zamanında Hindistan Türk imparatorluğu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, 115 s.

[9] Vilayəti Ə. Ə. Şah İsmayıl Səfəvi dцvrьndə İranın xarici əlaqələr tarixi. Bakı: Əlhuda, 1998, 421 s.

[10] نصر الله فلصفی. زندگی شاه عباس اول. جلد اول. تهران: کیهان، 1334، 247 ص.

[11] ثابتیان ز. اسناد و نلمه های تاریخی دوره صفویه. تهران: انتشارات دانش**گاه، 1343، 394 ص.**

[12] Savory R.M. Iran under the Safawids. Cambridg: Cambridge University Press, 1980, 277 p.

[13] Minorsky V. The Middle East in the Western Politics in 13-th, 15-th and 17-th Centuries // Journal of Royal Asiatic Society, 1940, vol. 27. p. 427- 461.

[14] Allouche A. Osmanlı-Safevi ilişkileri (kökenleri ve gelişimi). Çeviren A.Emin Dağ, İstanbul: Anka Yayınları, 200, 494 s.

[15] Hammer J. Osmanlı tarihi. I c. Зeviren Mehmet Ata. İstanbul: Milli Egitim Basımevi, 1990, 522 s.

[16] Tihrani Əbubəkr. Kitabi-Diyarbəkriyyə. Fars dilindən tərcümə edən Rəhilə Єькьrova. Bakı: Elm, 1998, 335 s.

[17] Єah Təhmasibin təzkirəsi. (Fars dilindən tərcümə və müqəddimə Rəhimov Əbülfəz Haşim oğlunundur) . Bakı: Azərnəєr, 1996, 128 s.

Xuncinin “Tarixi-aləm-arayi Əmini”,[1] Єərəfxan Bidlisinin “Єərəfnamə,”[2] Həsən bəy Rumlunun “Əhsən-üt-təvarix,”[3] İsgəndər bəy Mьnєinin “Tarix-i aləmara-yi Abbasi,”[4] və digər mənbələrdən də istifadə olunmuєdur. Dissertasiya iєi yazılarkən Azərbaycan-Rusiya əlaqələrini özündə əks etdirən rəsmi sənədlər də nəzərdən keзirilmiєdir[5].

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi XV-XVI əsrlərdə Azərbaycan dövlətlərinin xarici siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən etmək, bu dövlətlərin beynəlxalq münasibətlər sistemində oynadığı rolu və tutduğu yeri müəyyənləєdirməkdir. Bu məqsədin həyata keзirilməsi isə aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsini zəruri etmiєdir:

– XV-XVI əsrlərin beynəlxalq münasibətlər sisteminin müqayisəli təhlilini aparmaq, bu sistemin səciyyəvi xüsusiyyətlərini, siyasi və hüquqi əsaslarını müəyyən etmək;

– Bu əsrlərin Azərbaycan dövlətlərinin xarici siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləєdirərək araşdırmaq;

– Həmin dövrün Azərbaycan dövlətlərinin gürcü çarlıqları ilə siyasi münasibətlərini təhlil etmək;

– XV-XVI əsrlərdə Azərbaycan dövlətlərinin Misir Məmlük dövləti ilə siyasi münasibətlərini tədqiq etmək;

– Bu dövrün Azərbaycan dövlətlərinin beynəlxalq münasibətlər sistemində yerini və rolunu müəyyən etmək;

– XVI əsrdə Azərbaycan Səfəvi dövlətinin Böyük Moğol dövləti və Dekan əmirliyi ilə siyasi münasibətlərini araşdırmaq.

Dissertasiyanın metodoloji əsası. Dissertasiya iєində qarşıya qoyulmuє məsələlər tədqiq olunarkən, mövcud fakt və hadisələrin müqayisəli təhlilinə ьstьnlьk verilmiє, nəzəri yanaєma metodu əsas

[1] Хунджи Фазлуллах ибн Рузбихан. Тарих-и алам-ара-йи Амини. Перевод с английского на русский Т.Минорской. Редакторы: З. М. Буниятов и О. А. Эфендиев. Баку: Элм, 1987, 170 с.

[2] Бидлиси Шараф-хан ибн Шамсаддин. Шараф-Наме. (Перевод, предисловие, примечания и приложения Е. И. Васильевой. Т. 2. М.: Наука, 1976, 350 с.

[3] Rumlu Hasan-i. Ahsenü’t-Tevarix. Çeviren Mürsel Özrürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2006, 648 s.

[4] İsgəndər bəy Mьnєi.Tarix-i aləmara-yi Abbasi.I cild / fars. tərc., ön sözün müəl., єərh. O. Ə. Əfəndiyev, N. Musalı. Bakı: Təhsil, 2009, 792 s.

[5] Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. Т. 2. Санкт-Петербург: Изд. Отделениемъ Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1852, 1542 с.

götürülərək tarixilik prinsipinə əməl olunmuєdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada mövzunun müxtəlif cəhətləri araşdırılmış, qeyd olunan dövrdə Azərbaycanın Yaxın və Orta Єərqdə siyasi mövqeyi müəyyən edilmiє, dövrün beynəlxalq münasibətlər sistemində onun yeri və rolu əlaqəli və müqayisəli єəkildə tədqiq olunmuєdur. Azərbaycan dövlətlərinin Misir Məmlük və Böyük Mogol dövlətləri, gьrcь зarlıqları və Dekan əmirliyi ilə siyasi, diplomatik münasibətləri Vətən tarixi elmində geniє surətdə tədqiq olunmadığı üçün həmin məsələlərin araşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilmiєdir. Həmin problemlər araşdırılarkən bir sıra yeni müddəalar irəli sьrьlmьєdьr.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin dönməzliyi, ölkədə demokratik cəmiyyətin inkişafı uğurlu xarici siyasətdən asılıdır. Azərbaycan diplomatiyasının müasir inkiєaf mərhələsində dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı təcrübə mübadiləsinə, beynəlxalq münasibətlərin təhlilinə və tədqiqinə böyük ehtiyac duyulur. Bu baxımdan XV-XVI əsrlər Azərbaycan diplomatiyasının tədqiqi, bu sahədə araşdırma nəticələrinin cəmiyyətə təqdimatı, dissertasiyanın əhəmiyyətini artırır.

Mövzunun araşdırılması prosesində əldə olunmuє elmi yeniliklər nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir. Təqdim olunan tədqiqat iєindən Azərbaycan tarixinə dair ümumiləєdirilmiє əsərlərin yazılmasında, orta əsr Azərbaycan diplomatiyasının öyrənilməsində, xarici siyasət konsepsiyasının hazırlanmasında, ali məktəblərdə Azərbaycan tarixi, Beynəlxalq münasibətlər tarixi fənlərinin tədris prosesində istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya iєi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Şurası tərəfindən təsdiq olunmuє, həmin İnstitutun “Azərbaycanın orta əsrlər tarixi” єцbəsində yerinə yetirilmiє və müzakirə olunaraq müdafiəyə təqdim edilmiєdir. Dissertasiya iєinin başlıca müddəaları müəllifin müxtəlif beynəlxalq və respublik konfranslarındakı, simpoziumlardakı məruzələrində, bir sıra elmi məcmuələrdə dərc edilmiє məqalələrində özünün tam əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriє, iki fəsil, yeddi yarımfəsil, nəticə, istifadə olunmuє mənbə və ədəbiyyat siyahısından, əlavələrdən ibarətdir.

II. DİSSERTASİYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, onun xronoloji çərзivəsi və tədqiqi səviyyəsi єərh edilmiє, araşdırmanın məqsədi, vəzifələri və metodoloji əsasları müəyyənləєdirilmiє, iєin elmi yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti göstərilmiєdir.

Dissertasiyanın “**Azərbaycan XV əsr beynəlxalq münasibətlər sistemində”** adlanan birinci fəslinin ilk yarımfəsli **“Azərbaycan dövlətlərinin xarici siyasətinin əsas istiqamətləri”** probleminin tədqiqinə həsr olunmuєdur. Bu yarımfəsl, XIV əsrin sonu – XV əsrin əvvəllərində Avrasiya məkanında baє vermiє siyasi proses və hadisələrin müqayisəli єəkildə təhlili ilə baєlanır. Qeyd olunur ki, bu dövrdə Avropada, Yaxın və Orta Єərqdə və Mərkəzi (Orta) Asiyada yeni dövlətlər meydana gəlmiє, həmin dövlətlər arasında özünəməxsus siyasi münasibətlər yaranmışdı. Avrasiyada qərarlaşmış bu siyasi əlaqələr səciyyəvi xüsusiyyətləri özündə əks etdirən beynəlxalq münasibətlər sisteminin yaranmasında mühüm rol oynayırdı. Həmin dövrün Avrasiya xəritəsinə nəzər yetirsək, burada mövcud olmuє dövlətlər arasında hərbi-siyasi qarşıdurmanın, mürəkkəb siyasi hadisələrin baє verdiyinin єahidi olarıq. Belə ki, Osmanlı imperiyasının Єərqi Avropada apardığı müharibələr, Məmlük dövləti ilə Avropa səlibзiləri arasında Suriyanın dəniz limanları uğrunda baє verən münaqiєələr, artıq tənəzzül dövrünü yaşayan Qızıl Orda dövləti ilə Rus knyazlıqarı arasında baş verən зəkiєmələr, Əmir Teymurun (1336-1405) Mavərənnəhrdə (Amu-Dərya və Sır-Dərya çayları arasındakı ərazidə) siyasi hakimiyyəti əldə etdikdən sonra qərb istiqamətində başladığı hərbi yьrьєlər, həmin yьrьєlər ərəfəsində Azərbaycanın da daxil olduğu Cəlairilər dövlətinin siyasi böhranı, Şərqdə diplomatik və siyasi mənzərənin xeyli mürəkkəb olduğunu təsdiq edir.

Əmir Teymurun Yaxın Şərqə yьrьєь ərəfəsində bu bölgədə siyasi pərakəndəlik hökm sürürdü. Parçalanmış vəziyyətdə olan, tənəzzül və süqut prosesini yaєayan Hülakülər (Elxanilər) dövləti Qızıl Ordanın aramsız hücumlarına, müdaxilələrinə məruz qalmışdır. Həmin dövrdə İraqi-Ərəb, İraqi-Əcəm və Kür çayından cənubda yerləєən Azərbaycan ərazilərində Cəlairilər (1340-1410)[1], Azərbaycanın Kür çayından şimalda yerləєən torpaqlarında isə Cəlairilərin vassalı olan Şirvanşahlar (861-1538)

[1] Savory R. M. The Struggle for Supremacy in Persia after the death of Timur // Studies on the History of Safawid Iran, Der Islam 40, 1964, p.35.

hökmranlıq etmiєlər[1].

Belə bir siyasi єəraitdə Əmir Teymur qərb istiqamətində ьз yьrьє edərək Yaxın Şərqi, o cümlədən Azərbaycanı ələ keзirərək yaratdığı imperiyanın tərkibinə qatdı.

Əmir Teymurun ölümündən sonra (fevral, 1405), Azərbaycanda onun varislərinin (Teymurilərin) siyasi hakimiyyəti zəifləməyə başladı. Mavərənnəhrdə Teymuri єahzadələri arasında hakimiyyət uğrunda mübarizə qızışdı və bu зəkiєmələr Azərbaycanda da ciddi siyasi böhrana səbəb oldu. Fürsətdən istifadə edən Єirvanєah Єeyx I İbrahim, Qara Yusif Qaraqoyunlu və Sultan Əhməd Cəlairi Azərbaycanda siyasi hakimiyyəti ələ keзirmək uğrunda mübarizəyə qoєuldular[2]. Həmin mübarizədə Qara Yusif Qaraqoyunlu Teymuriləri Azərbaycandan qovdu, bütün siyasi rəqiblərini məğlub etdi, Azərbaycan taxt-tacına sahib oldu[3]. Beləliklə, bu dövrdən etibarən Azərbaycanda türk Qaraqoyunlu sülaləsinin hakimiyyəti bərqərar oldu.

Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətinin yaranması Yaxın Şərqdə müəyyən siyasi sabitlik yaratdı. Qaraqoyunluların hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycanda Teymuri hökmranlığına son qoyuldu, yerli hakimiyyət sistemi bərpa edildi. Qaraqoyunlu dövlətinin timsalında mərkəzləєmiє Azərbaycan dövlətinin yaranması ölkənin ictimai-iqtisadi, siyasi, mədəni inkişafı üçün böyük zəmin yaratdı. Azərbaycan hakimiyyətinin yeritdiyi xarici siyasət bu dövrdə ölkənin iqtisadi, siyasi inkişafı üçün böyük əhəmiyyətə malik idi. Зьnki Azərbaycanın və bu dövlətin tərkibinə qatılmış digər ərazilərin strateji mövqeyi, iqtisadi ehtiyatları, Avropa ilə Asiya arasında mövcud olan bir neçə böyük ticarət yollarının bu ərazidən keзməsi, qonєu dцvlətlərin bu ərazilərə olan siyasi iddiaları, dövlətin müstəqil xarici siyasət yeritməsini zəruri edirdi. Bu baxımdan Qaraqoyunlu hökmdarları dövlətin xarici siyasətinin inkişafına ciddi önəm verirdilər.

Həmin dövrdə Osmanlı imperiyası Azərbaycan dövlətlərinin xarici siyasətində mühüm yer tuturdu. Qaraqoyunluların hakimiyyəti illərində Azərbaycan-Osmanlı əlaqələri dostluq münasibətləri səviyyəsində olmuєdur. Azərbaycanda Qaraqoyunlu dövləti yarandıqdan sonra Osmanlı sultanı Qaraqoyunlu hakimiyyətini rəsmən tanıdı, onunla diplomatik əlaqələrin

[1] Aєurbəyli S. B. Єirvanєahlar dцvləti (VI-XVI əsrlər). Bakı: Azərnəєr, 1997, s. 206.
[2] Kopraman K.Y. Misir Memlükleri tarihi. Sultan al-Malik al-Muayyad Єeyh al-Mahmudi devri (1412-1421). Ankara: Kaynak Eserler dizisi, 1989, s.38.
[3] Metsopski Foma. Teymurləngin və onun xələflərinin tarixi. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1957, s. 22; Yəzdi Єərəfəddin Əli. Zəfərnamə. (Azərbaycan tarixinə dair seзmələr). Tərcümə, ön söz və izahlar V. Z. Piriyevindir. Bakı: 1996. s.44-47.

inkiєaf etdirilməsi ьзьn mьəyyən münasibətlər qurdu. Belə ki, Osmanlı sultanı I Mehmed Qaraqoyunlu sarayına göndərdiyi məktublarda Qara Yusifi “padєah”, “sultani-səlatin ət-türk...Qara Yusif bahadır” (türk sultanlarının sultanı) adlandırmış, onu hökmdar kimi tanımışdı[1].

Qaraqoyunlu-Teymuri münasibətləri isə əsasən hərbi-siyasi qarşıdurma səciyyəsi daşıyırdı. Qaraqoyunlu dövləti yarandıqdan sonra Əmir Teymurun oğlu Єahrux Qaraqoyunlu sülaləsinin hakimiyyətini rəsmən tanımadı. O, həmin dövlətə qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış etdi. Özlərini Əmir Teymurun yaratdığı imperiyanın varisləri sayan Teymurilər Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətinin ərazisini Teymuri “Miranşahın varislərinin ərazisi” hesab edir və bu ərazini “geri qaytarmağa” çalışırdılar.

Qaraqoyunluların hakimiyyəti dövründə (1410-1468) Azərbaycanın Avropa dövlətləri ilə siyasi və diplomatik münasibətləri mövcud olmamışdır. Bu dövrdə Osmanlı dövləti ilə hərbi mьnaqiєə vəziyyətində olan Avropa dövlətləri osmanlıların siyasi müttəfiqi olan Qaraqoyunlu dövləti ilə münasibətlər qurmaq fikrindən uzaq olmuє, bunun ьзьn heз bir siyasi və diplomatik addım atmamışlar. Qaraqoyunlu dövləti Avropa-Osmanlı münaqişəsində bitərəf qalmış və bu mьnaqiєədə iєtirak etməmiєdir.

XV əsrin ortalarına doğru Єərqi Anadoluda yaranmış Ağqoyunlu bəyliyi siyasi cəhətdən güclənərək özünün siyasi nüfuz dairəsini geniєləndirməyə baєlamışdı. Azərbaycan taxt-tacı uğrunda mübarizə aparan Ağqoyunlu bəyi Uzun Həsən 1467-ci ilin noyabr ayında Muє dцyьєьndə qaraqoyunluları məğlubiyyətə uğratdı. Həmin dцyьєdə Qaraqoyunlu hökmdarı Cahanєah öldürüldü[2].

Ağqoyunlu bəyi Uzun Həsən qısa zamanda Qaraqoyunlu sülaləsinin hakimiyyətinə son qoydu (1468)[3]. Beləliklə, Azərbaycanda türk Ağqoyunlu sülaləsinin siyasi hakimiyyəti (1468-1501) rəsmən elan olundu.

---

[1] Fərzəlibəyli Є.F. Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV-XVI əsrlər). Bakı: Azərnəєr, 1995. s.12.

[2] Tihrani Əbubəkr. Kitabi-Diyarbəkriyyə (Həsən bəy Ağqoyunlunun, onun sələflərinin tarixi və Qaraqoyunlu və Cığatay tarixlərindən ona aid olanlar). Fars dilindən tərcümə edən, ön söz, єərhlər və göstəricilərin müəllifi Rəhilə Єькьrova. Bakı: Elm, 1998, s.227; Hinz W. Uzun Hasan ve Єeyh Cüneyd. XV yüzyılda İran’ın milli bir devlet haline yьkseliєi. Leypsiq: 1936. (Türk diline зevireni Tevfik Bıyıklıoğlu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s.42-44.

[3] Nəcəfli T. H. Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin tarixi müasir türk tarixşünaslığında. Bakı: Çaşıoğlu, 2000, s.125.

Qısa bir müddət ərzində bütün siyasi rəqiblərini məğlub etmiє Uzun Həsən Kür çayından cənubda və Єərqi Anadoluda yerləєən bütün Azərbaycan torpaqlarını öz hakimiyyəti altında birləєdirdi. Tezliklə İraq-i Ərəb, Xuzistan, Kirman, Fars, Kaєan, Mazandaran, Xorasan əraziləri də bu dövlətin tərkibinə daxil edildi. Tiflis єəhəri və onun ətraf ərazisi də Ağqoyunlu hakimiyyətinin siyasi nüfuz dairəsində idi. Єirvanєahlar dцvləti isə Ağqoyunlu dövlətinin vassal asılılığına dьєdь.

Azərbaycanda Ağqoyunlular hakimiyyətə gəldikdən sonra dövlətin xarici siyasətində ciddi dəyiєiklik baє verdi, bu siyasətdə yeni istiqamətlər meydana çıxdı. Həmin dövrdə Azərbaycanın Teymuri və Osmanlı dövlətləri ilə yanaşı Avropa dövlətləri, Moskva knyazlığı ilə də münasibətləri mövcud idi.

Ağqoyunluların Azərbaycanda hakimiyyəti dövründə gürcü çarları ilə siyasi münasibətlər də əhəmiyyət kəsb edirdi . Bu dövrdə Ağqoyunlu dövlətindən vassal asılılığında olmuє gürcü (Kartli, Kaxetiya, İmeretiya, Samtsxe) зarları Azərbaycan xəzinəsinə illik xərac ödəyirdilər[1].

Ağqoyunlu hökmdarları müəyyən vaxtlarda itaətsizlik göstərən gürcü çarlarını “cəzalandırmaq ьзьn” onların mülklərinə hərbi yьrьєlər etmiєlər. Belə yьrьєlərdən biri 1477-ci ildə baє vermiєdir. Ağqoyunlu hakimiyyətinə tabe olmaqdan imtina edən gürcü çarlarını tabe etmək ьзьn 1477-ci ildə 20 min süvaridən və 11 min piyadadan ibarət olan Ağqoyunlu qoєunu “Gürcüstana” hücum etmiє, Tiflis və Qori də daxil olmaqla ölkənin mühüm hissəsi ağqoyunlular tərəfindən ələ keзirilmiєdi. Məğlubiyyətə uğramış gürcü çarı VI Baqrat və Samtsxe atabəyi Kvarkvare Ağqoyunlu hökmdarı ilə sülh müqaviləsi bağlamağa məcbur olmuєdur. Müqaviləyə görə, gürcü knyazları hər il Ağqoyunlu xəzinəsinə 16 min dukat vergi ödəməli idilər. Lori vilayəti və Tiflis єəhəri Ağqoyunlu dövlətinin tərkibinə qatılırdı. Bu qələbədən sonra Uzun Həsən Tiflisdə hərbi hissə yerləєdirərək Xəlil bəy Bektaşı orada özünün caniєin təyin etmiє və Təbrizə qayıtmışdı[2].

Ağqoyunlu hökmdarı Sultan Yaqubun hakimiyyəti dövründə də gürcü çarlarına qarşı bir neзə hərbi yьrьє edilmiєdir. Ağqoyunlu hərbi qüvvələrinin 1486-cı, 1488-ci, 1490-cı illərdə gürcü hakimlərinə qarşı etdiyi yьrьєlərin məqsədi itaətsizlik göstərən gürcü çarlarını cəzalandırmaq

---

[1] Багратиони Вахушти. История царства Грузинского. Перевод Н. Т. Накашидзе. Тбилиси: Мецниереба, 1976, с.21 .

[2] Бердзенишвили Н., Джавахишвили И., Джанашиа С. История Грузии (с древнейших времен до начала XIX века). Под ред. С. Джанашиа Ч. 1. Тбилиси: Гос. Издател. Грузинской ССР, 1946, с.309; Багратиони Вахушти. История царства Грузинского. Перевод Н. Т. Накашидзе. Тбилиси: Мецниереба, 1976, с.23.

olmuşdu[1].

Sultan Yaqubun ölümündən (1490) sonra taxt-tac uğrunda baз vermiє mübarizə dövlətin xarici siyasətinə ciddi zərbə vurdu. Azərbaycanın xarici siyasi və diplomatik əlaqələri zəiflədi, Ağqoyunlu hakimiyyətinin bölgədə baє verən hadisələrdə rolu azaldı. Həmin dövrdən etibarən Azərbaycanda Ağqoyunlu sülaləsinin hakimiyyəti tənəzzül dövrünə daxil oldu.

XV əsrdə Yaxın Şərqdə baє vermiє siyasi hadisələrdə fəal єəkildə iєtirak etmiє Azərbaycan dövlətlərindən biri də Єirvanєahlar dцvləti idi. Bu dövrdə Єirvanєahlar dцvləti ilə Teymurilər dövləti və Osmanlı imperiyası arasında siyasi münasibətlər mövcud olmuє, həmin münasibətlər əsasən dostluq səciyyəsi daşımışdır. Şirvanşahlar dövləti Moskva knyazlığı ilə də diplomatik münasibətlər qurmuє, iqtisadi-ticarət əlaqələrini inkiєaf etdirmiєdir[2].

I fəslin II yarımfəsli **"Azərbaycan dövlətlərinin Misir Məmlük dövləti ilə qarşılıqlı siyasi əlaqələri"** adlanır. Bu yarımfəsildə XV əsrdə Azərbaycan dövlətlərinin Misir Məmlük dövləti ilə siyasi münasibətləri və diplomatik əlaqələrindən bəhs olunur.

Azərbaycan taxt-tacına iddialı olan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu bəyliklərinin Misir Məmlük dövləti (1250-1517) ilə siyasi münasibətləri XIV əsrin II yarısından başlanmışdır. Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu bəylikləri həmin dövrdə Єərqi Anadolu bölgəsində зəkiєirdilər və buna görə də həmin dövlətlə əlaqələr qurmağa çalışırdılar.

Azərbaycanda Qaraqoyunluların hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycan-Misir siyasi münasibətlərində yeni bir mərhələ baєlandı. Qara Yusifin dövlətin sərhədlərini cənub-qərb istiqamətində xeyli geniєləndirməsi, Qaraqoyunlu dövlətini Məmlük dövlətinin siyasi rəqibinə зevirmiєdi. Misir Məmlük sultanları, "Qaraqoyunlu təhlükəsinin" qarşısını almaq üçün Ağqoyunlu bəyliyindən istifadə etməyə çalışırdılar.

Ağqoyunlu dövlətinin də Misir Məmlük dövləti ilə siyasi münasibətləri mцvcud olmuєdur. Həmin münasibətlər hər iki dövlətin siyasi maraqlarına uyğun şəkildə inkiєaf etmiє, tarixi єəraitə və bölgədə baє verən siyasi hadisələrə uyğun olaraq təєəkkül tapmışdır.

I fəslin "**Azərbaycan dövlətlərinin beynəlxalq münasibətlər**

[1] Багратиони Вахушти. История царства Грузинского. Перевод Н. Т. Накашидзе. Тбилиси: Мецниереба, 1976, с.24-26; Хунджи Фазлуллах ибн Рузбихан. Тарих-и аламара-йи Амини. Перевод с английского на русский Т.Минорской. Редакторы: З.М.Буниятов и О. А. Эфендиев. Баку: Элм, 1987, с.67-69.

[2] Azərbaycan tarixi. 7 cilddə, III c., Bakı: Elm, 1999, s. 100-101; Алиев Ф.М. Азербаджано- русские отношения (XV-XIX вв.). Часть I. Баку: Элм, с.15.

sistemində yeri və rolu" adlanan III yarımfəslində XV əsrdə Azərbaycan dövlətlərinin beynəlxalq münasibətlər sistemində özünəməxsus yeri və rolu müəyyənləєdirilmiєdir.

Bu dövrdə beynəlxalq münasibətlər sistemi dövlətlərin siyasi və diplomatik münasibətləri, hərbi-siyasi qarşıdurmaları və iqtisadi-ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi єəraitində inkiєaf edirdi. Цзьnəməxsus orta əsr cəhətlərini özündə əks etdirən, əsasını siyasi və hüquqi ənənələr təєkil edən orta əsr beynəlxalq münasibətlər sisteminin inkişafı Yaxın və Orta Єərqdə mövcud olan siyasi, iqtisadi münasibətlərin təєəkkülünə ciddi surətdə təsir edirdi.

Həmin dövrdə beynəlxalq münasibətlərin inkişafına bir neçə amil təsir edirdi. Bu münasibətlər xalqlar və dövlətlər arasında inteqrasiya əlaqələrinin sürətlənməsi, Avropada feodallaşma prosesinin başa çatması, daxili və xarici ticarətin geniєlənməsi ilə əlaqədar olaraq inkiєaf edirdi. Xalqların və milli dövlətlərin təєəkkülü prosesinin başlanması, XIV-XV əsrlərdə osmanlıların Ön Asiyada və Balkan yarımadasında möhkəmlənməsi beynəlxalq münasibətlərin intensivləєməsinə səbəb olmuєdu. XIV-XV əsrlərdə Avropada müəyyən beynəlxalq münasibətlər sistemi yaranır, tədricən bəzi diplomatik normalar və ənənələr iєlənib hazırlanırdı. Bu dövrdə müharibə və dəniz hьququ inkiєaf etməkdə idi. Avropa və Єərq ölkələri arasında da iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələr geniєlənir və möhkəmlənirdi[1].

Orta əsrlər dövründə beynəlxalq münasibətlər sisteminin təєəkkülündə beynəlxalq hüququn subyektləri arasında münasibətləri tənzimləyən beynəlxalq hüquq normaları mühüm rol oynayırdı. Həmin dövrdə beynəlxalq hüququn ən qədim sahələrindən biri olan, beynəlxalq münasibətlər sisteminin təєəkkülündə mühüm əhəmiyyət kəsb edən, diplomatik münasibətləri özündə əks etdirən diplomatiya hüququ və dövlətlərarası ticarət münasibətlərini tənzimləyən gömrük hüququ inkiєaf etməkdə idi. XV əsrdə diplomatiya hüququ dövlətlər arasında danışıqlar, müqavilələr, diplomatik yazışmalar yolu ilə həyata keзirilirdi. Bu dцvrdə diplomatlar və elзilik heyətləri toxunulmazlıq hüququna malik idilər[2].

Bu dövrdə beynəlxalq münasibətlər sisteminin inkiєaf etdirilməsində

[1] Orta əsrlər tarixi: Ali məktəblər цзцn dərslik. S.D.Skazkinin цmumi redaktəsi ilə / Azərbaycan dilinə зevirəni Y. M. Mahmudov. Bakı: Maarif, 1988, s. 444-445.

[2] Левин Л. Н. История международного права. М.: Экзамен, 2006, с.121; Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И. История международного права. Москва: Международные отношения, 1990, с.52.

Yaxın Şərqdə mühüm siyasi və strateji mövqeyi olmuє Azərbaycan (Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Şirvanşahlar) dövlətləri fəal єəkildə iєtirak etmiєlər.

Dissertasiyanın II fəsli **"Azərbaycan XVI əsr beynəlxalq münasibətlər sistemində"** adlanır. Bu fəslin I yarımfəslində **"Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasətinin başlıca istiqamətləri"**ndən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, XVI əsrdə Avrasiya məkanında ciddi siyasi hadisələrlə zəngin olan bir dövr baєlandı. Bu dövr yeni imperiyaların yaranması, onların siyasi, iqtisadi, mədəni və dini sərhədlərə bölünməsi ilə səciyyəvi idi. Bu dövrdə Єərqdə baє verən siyasi hadisələr bölgənin yeni siyasi xəritəsini meydana çıxardı. Anadoluda Osmanlı imperiyası, Azərbaycanda və ətraf bölgələrdə Səfəvi dövləti, Hindistanın şimal-qərb hissəsində Böyük Moğol imperiyası, Orta (Mərkəzi Asiyada) Asiyada Єeybanilər dövləti bu siyasi xəritənin əsas subyektlərindən biri olmuєlar.

Bu dövrdə Azərbaycanda ciddi siyasi hadisələr baє verirdi. Ağqoyunlu dövləti siyasi tənəzzül dövrünü keзirirdi. Belə bir siyasi єəraitdə, siyasi və dini mərkəzi Ərdəbil єəhərində yerləєən Səfəvi sülaləsinin nümayəndəsi İsmayıl (1487-1524) Azərbaycanda siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizəyə başladı.

1501-ci ildə İsmayıl Səfəvi Єərur düzündə baє vermiє dцyьєdə Ağqoyunlu hökmdarı Əlvənd Mirzəni məğlub edərək paytaxt Təbrizə daxil olub ana babası Uzun Həsənin "hüquqi varisi" kimi şahlıq taxtına əyləєdi. İslamın єiə məzhəbini rəsmi dövlət dini elan etmiє Şah I İsmayıl "on iki İmam" adına xütbə oxutdu və öz adına sikkə kəsdirdi[1]. Beləliklə, Єah I İsmayıl Azərbaycanda Ağqoyunlu sülaləsinin hüquqi varisi kimi Azərbaycanda hakimiyyətə gəldi, Səfəvi sülaləsinin rəsmi hakimiyyətini elan etdi. Qısa müddət ərzində Ağqoyunluların siyasi hakimiyyətinə tamamilə son qoyan Єah I İsmayılın 1503-1508-ci illərdə apardığı uğurlu hərbi əməliyyatlar nəticəsində İraqi-Əcəm, Fars, (Xorasan istisina olunmaqla) və İraqi-Ərəb əraziləri Səfəvi hakimiyyətinin siyasi nüfuz dairəsinə daxil edildi[2].

Azərbaycanda Səfəvi türk sülaləsinin siyasi hakimiyyətinin möhkəmlənməsi ilə dövlətin xarici siyasi əlaqələrində yeni canlanma

---

[1] Əfəndiyev O. Ə. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı: Azərnəєr, 1993, s.45; Петрушевский И. П. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI – начале XIX вв. Ленинград: Изд. ЛГУ им. А. А. Жданова, 1949, с.69.

[2] Бидлиси Шараф-хан ибн Шамсаддин. Шараф-Наме. Перевод, предисловие, примечания и приложения Е. И. Васильевой. Т. 2. М.: Наука, 1976, с.147; Əfəndiyev O.Ə. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı: Azərnəєr, 1993, s.46.

mьєahidə olunmağa başlandı, qonєu dцvlətlərlə siyasi və diplomatik münasibətlər inkiєaf etdi. Səfəvi dövlətinin sərhədlərinin geniєləndirilməsi, qonєu dцvlətlərlə iqtisadi-ticarət və diplomatik əlaqələrin inkişafı bu dövrdə Səfəvi dövlətinin xarici siyasətinin əsasını təєkil edirdi.

Səfəvi şahlarının hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın xarici siyasətində Osmanlı imperiyası ilə siyasi münasibətlər mühüm yer tuturdu. XV əsrin ortalarından etibarən, osmanlı sultanlarının Azərbaycan dövlətlərinin coğrafi hüdudları daxilində olmuє Єərqi Anadolunu ələ keзirmək uğrunda mübarizəsi davam edirdi. "Böyük coğrafi kəєflər"dən sonra Hindistana gedən ticarət yolunun nəzarətdən çıxması Osmanlıları Səfəvi dövlətinin hüdudlarında olan Hind okeanı ilə birbaєa əlaqə yaradan Bəsrə (Kəngər) körfəzini ələ keзirməyə sövq edirdi. Səfəvi sülaləsinin hakimiyyətə gəliєindən sonra tərəflər arasında yaranmış məzhəb fərqliliyi, osmanlıların dini-siyasi maraqlarına cavab vermirdi. "İmam Əli nəslindən olduqlarını" iddia edərək hakimiyyət məsələsində "vilayət (Peyğəmbər nəslinin hökmranlıq sürməsi) prinsipini ortaya qoymuє Səfəvilər özlərindən baєqa İslam Şərqindəki digər müsəlman sülalələrinin hakimiyyətini "qeyri-qanuni" hesab edirdilər. Bu isə "İslam dünyasının xilaskarı, onun təhlükəsizliyinin təminatçısı" rolunda çıxış edən Osmanlı dövlətinin dini-ideoloji təbliğatına çox ciddi əngəl idi. Bu səbəblər Səfəvi-Osmanlı siyasi münasibətlərinin mürəkkəb səciyyə daşımasına, uzunmüddətli hərbi-siyasi mьnaqiєələrə səbəb olmuєdu.

Şah I İsmayılın hakimiyyəti dövründə Azərbaycanla Avropa dövlətləri arasında siyasi münasibətlərin əsasını "Osmanlı imperiyasına qarşı birgə mübarizə" təєkil edirdi.

Həmin dövrdə Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasətinin təєəkkülündə Єeybanilər dövləti (1500-1599) ilə münasibətlər də mühüm rol oynamışdır. Єeybani-Səfəvi siyasi münasibətləri əzəldən mürəkkəb səciyyə daşımış, Mərv dцyьєьndən (1510) sonra isə bu münasibətlər daha da gərginləєmiєdi. Hətta Єeybani xanları Səfəvi tacirlərinin öz ölkəsi ilə ticarətinə qadağa qoymuşdu[1].

XVI əsrdə Səfəvi єahlarının gürcü çarları ilə münasibətləri dövlətin xarici siyasətində əhəmiyyətli rol oynayırdı. Səfəvi dövləti yarandıqdan sonra da gürcü çarları vassal qismində Azərbaycan xəzinəsinə xərac ödəyirdilər. XVI əsrdə gürcü hakimlərinin mülklərinin böyük bir qismi

---

[1] Ağayev R.Ə. Azərbaycan və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri. (XV-XVI əsrlər). Bakı: Kür, 2004. s. 97-98.

Səfəvi dövlətinin siyasi nüfuz dairəsində idi və bu ərazilər səfəvilərin mülkləri hesab olunurdu.

Həmin ərazilər Səfəvi-Osmanlı зəkiєməsinin mühüm hərbi-strateji bölgələrindən biri idi. Osmanlılar bu əraziləri ələ keзirmək məqsədilə dəfələrlə həmin əraziyə hərbi yьrьєlər təєkil etmiєlər. Osmanlılar İmeretiya çarlığına 1512-ci ildə yьrьє etdilər və bu ərazini ələ keзirdilər[1]. Bu yьrьєdən sonra Qərbi "Gürcüstan" ərazisi Osmanlı imperiyasının siyasi nüfuz dairəsinə keзdi.

Səfəvilərin "gürcü bölgəsinə", ilk yьrьєь h. 921-ci (1515/16) ildə olmuєdur. Bu yьrьє barədə "Aləmara-yi Şah İsmayıl" əsərində məlumat verilir: "Gürcü knyazları bir-biri ilə müttəfiq olaraq Qarabağ vilayətinə basqın edib oranı çoxlu dağıntılara məruz qoydular... Bu hadisə Şah İsmayılın Div Sultanı 15 minlik qoşunla Gürcüstan üzərinə göndərməsinə səbəb oldu. Gürcüstana daxil olan qızılbaş ordusu gürcü qoşunlarını məğlubiyyətə dьзar edib zəfər və uğurla geri qayıtdı"[2].

Gьrcь зarları Єah I Təhmasibin hakimiyyəti (1524-1576) dövründə də itaətsizlik göstərmiє, Səfəvilərə tabe olmaqdan imtina etmiє, buna görədə Səfəvi hökmdarı həmin bölgəyə bir neзə dəfə (1540, 1547, 1551, 1554) hərbi səfərlər etmiєdi[3].

Səfəvi dövləti ilə Osmanlı imperiyası arasında bağlanmış Amasiya sülh müqaviləsi (1555-ci il, 29 may), "gürcü ərazilərinin" də hüquqi statusunu müəyyən etdi. Amasiya sülh müqaviləsinə görə, Kaxetiya, Axıska, Borçalı, Kartli, Mesxetiya, Samtsxe atabəyləri ərazisinin єərq hissəsi (Mosuk) Səfəvi dövlətinin, İmeretiya, Dadyan (Menqrel), Guriya və Samtsxe atəbəyləri ərazisinin qərb qismi (Çoruk) Osmanlı imperiyasının nəzarəti altına keзirdi[4].

---

[1] Бердзенишвили Н., Джавахишвили И., Джанашиа С. История Грузии (с древнейших времен до начала XIX века). Под ред. С. Джанашиа. Ч. 1. Тбилиси: Гос. Издател. Грузинской ССР, 1946, с.330; Gümüş N. Gürcüstanın fethi / Osmanlı 1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 326.

[2] Musalı. N.S. Azərbaycan Səfəvilər dövləti I Şah İsmayılın hakimiyyəti dövründə ("Aləmara-yi Şah İsmayıl" əsəri əsasında). Tar. elm. nam..dis. avtoref. Bakı: 2006, s.15.

[3] Багратиони Вахушти. История царства Грузинского. Перевод Н. Т. Накашидзе. Тбилиси: Мецниереба, 1976, с.37-38; Горгиджанидзе Парсадан. История Грузии. (Перевод, исследование и указатели Р. К. Кикнадзе, В. С. Путури). Тбилиси: Мецниереба, 1990, с.31-34.

[4] Kılıç R. Kanuni devri Osmanlı-İran münasebetleri (1520-1565). İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayinçılıq ve Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Şti., 2006, s.355; Бердзенишвили Н., Джавахишвили И., Джанашиа С. История Грузии (с древнейших времен до начала XIX века). Под ред. С. Джанашиа Ч. 1. Тбилиси: Гос. Издател. Грузинской ССР, 1946, с.321.

Єah I Təhmasibin hakimiyyəti dövründə Səfəvi dövlətinin Böyük Moğol dövləti (1526-1858) və Dekan əmirliyi ilə də siyasi-diplomatik münasibətlər mцvcud olmuєdur.

Єah I Təhmasibin vəfat etməsi (1576) dövlətin daxili sabitliyinə ciddi təsir etdi və xarici əlaqələrə də mənfi təsir göstərdi. Səfəvi dövlətində baє verən hakimiyyət böhranından istifadə edən Osmanlı dövləti Amasiya sülh müqaviləsini (1555) pozaraq Səfəvi dövlətinə qarşı müharibəyə başladı (5 aprel 1578)[1].

Єah Məhəmməd Xudabəndənin uğursuz daxili və xarici siyasəti ölkə ərazisində ciddi siyasi böhrana səbəb oldu. Dövlətin siyasi mövcudluğunun təhlükə altında olduğunu görən qızılbaş əmirləri mərkəzi hakimiyyətə qarşı qiyam qaldırdılar və єahzadə Abbas Mirzəni hakimiyyətə gətirdilər (1587-1629).

Єah I Abbas Səfəvi taxtına çıxdıqdan (1587-1629) sonra dövlət ərazisində siyasi sabitlik yaratmaq, Səfəvi dövlətinin osmanlılar və özbəklər tərəfindən işğal edilmiş torpaqlarını azad etmək ьзьn ilk növbədə osmanlılarla sülh müqaviləsi bağladı. İstanbulda aparılmış danışıqlar nəticəsində 1590-cı il mart ayının 21-də tərəflər arasında, sülh müqaviləsi bağlandı. Dörd bənddən ibarət olan həmin müqavilənin 2-ci bəndində Osmanlı imperiyasına qatılan Səfəvi əraziləri qeyd olunmuєdu. Bu bənddə deyilirdi: " Osmanlı dövlətinin h. 998 Nevruzi-firuzi (21 mart 1590) tarixinədək, Osmanlı dövlətinin ələ keзirdiyi bu ərazilər Osmanlı mülkiyyəti sayılmalıdır: Təbriz, Qaracadağ və ətrafı, Gəncə, Qarabağ və ətrafı, Şirvan, Gürcüstan, Nihavənd, Luristan" [2].

Şah I Abbas osmanlılarla sülh müqaviləsi bağladıqdan sonra ciddi hərbi-siyasi islahatlar həyata keзirdi. Səfəvi hökmdarı bir sıra Avropa dövlətləri ilə Osmanlı imperiyasına qarşı mübarizə aparmaq ьзьn diplomatik danışıqlar da apardı. Hərbi islahatlar nəticəsində nizami ordu yaratmış Єah I Abbas, 1598-ci ilin avqust ayında yürüş edərək özbəklər tərəfindən işğal olunmuş Xorasan bölgəsini yenidən Səfəvi dövləti ərazisinə зevirdi. Beləliklə, Єah I Abbasın həyata keзirdiyi daxili və xarici siyasət sayəsində Azərbaycan Səfəvi dövlətinin hərbi-siyasi qüdrəti möhkəmləndi, osmanlılar tərəfindən işğal olunmuє Səfəvi torpaqlarının işğaldan azad

---

[1] Kütükoğlu B. Osmanlı-İran siyasi münasebetleri (1578-1612). İstanbul: Özal Matbaası, 1993, s.48.

[2] Kütükoğlu B. Osmanlı-İran siyasi münasebetleri (1578-1612). İstanbul: Цzal Matbaası, 1993, s. 195-197.

edilməsi ьзьn əlveriєli єərait yarandı[1].

II fəslin II yarımfəsli **"Azərbaycan Səfəvi dövləti ilə Misir Məmlük dövləti arasında siyasi əlaqələr" adlanır.** Bu yarımfəsildə Səfəvi hökmdarı Şah I İsmayılın dövründə mцvcud olmuє Azərbaycan-Misir münasibətlərindən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, Misir Məmlüklərinin Səfəvilərlə ilk münasibətləri hələ Şah I İsmayılın babası Şeyx Cüneydin şeyxliyi zamanında (1449-1460) mövcud olmuşdur. Qaraman hökmdarı İbrahim bəyin təqibinə məruz qalan Şeyx Cüneyd Məmlük dövləti ərazisinə gəlmiş Hələbdəki məmlük hakiminə sığınmış və burada səfəviyyə təriqətini təbliğ etməyə və yaymağa başlamışdır[2].

Azərbaycanda Səfəvi sülaləsi hakimiyyətə gəldikdən sonra da Məmlüklərlə siyasi münasibətlər mövcud olmuşdur.

Səfəvi-Məmlük əlaqələrinin ilk dövrlərində Səfəvilərlə Məmlüklər arasında siyasi münasibətlər çox gərgin olmuş, lakin bölgədə "Osmanlı təhlükəsi" tərəfləri düşmənçilikdən çəkindirmişdir.

Bu dövrdə qızılbaşların Məmlük dövləti ərazilərində apardıqları dini-ideoloji və siyasi təbliğat, digər tərəfdən isə Səfəvi hakimiyyətinin Avropadan göndərilmiş odlu silah və artilleriya mütəxəssisılərini qəbul etmək üçün Məmlüklərin nəzarətində olan Suriya vasitəsi ilə Aralıq dənizinə çıxış əldə etmək cəhdləri, Səfəvi-Məmlük münasibətlərində ciddi gərginlik yaradırdı. Hətta Səfəvi hakim dairələri Aralıq dənizinə birbaşa çıxış əldə etmək naminə Avropa dövlətləri ilə Osmanlı imperiyasına qarşı mübarizədən öncə Məmlüklərə qarşı birgə mübarizə aparmaq üçün danışıqlar aparmışlar[3]. Hətta Səfəvi elçisi Suriya ərazisində ələ keзirilərək Misir sultanının göstəriєi ilə həbs edilmiєdi[4]. Lakin Avropa dövlətlərinin Osmanlı imperiyasına qarşı mübarizə planları, Səfəvi hakimiyyətinin bu cəhdlərini nəticəsiz qoydu.

Çaldıran döyüşündən sonra Səfəvi-Məmlük əlaqələrində yeni bir mərhələ başlandı. Səfəvi ordusunun Çaldıran döyüşündə (1514) məğlubiyyəti osmanlı imperiyasının bölgədəki siyasi mövqelərini daha da gücləndirdi. Osmanlı imperiyasının bölgədə aparıcı dövlətə çevrilməsi Məmlük dövləti üçün ciddi təhlükə idi. Buna görə də sultanları Osmanlı təhlükəsinə qarşı Səfəvilərlə müttəfiqlik etmək məcburiyyətində idilər.

[1] Петрушевский И.П. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI – начале XIX вв. Ленинград: Изд. ЛГУ им. А. А. Жданова, 1949, с.81-82; Рахмани А. А. Азербайджан в конце XVI и в XVII веке (1590-1700 годы). Баку: Элм, 1981, с.35-37.

[2] Hinz W. Uzun Hasan ve Єeyh Cьneyd. XV yüzyılda İran'ın milli bir devlet haline yükselişi. Leypsiq, 1936. (Türk diline çevireni Tevfik Bıyıklıoğlu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s.18-19.

[3] Uzunçarşılı İ.H. Osmanlı tarihi (İstanbul'un fethinden Kanuni Sultan Suleyman'ın ölümüne kadar). II c., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.247.

[4] Mahmudov Y.M. Azərbaycan diplomatiyası. Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri (XV-XVII yüzilliklər). Bakı: Təhsil, 2006, s.195.

Şah I İsmayıl Osmanlılara qarşı birgə mübarizə aparmaq məqsədi ilə danışıqlar aparmaq üçün Məmlük sarayına elçi heyəti göndərmriş və tərəflər arasında sülh müqaviləsi imzalanmışdı (dekabr/1514)[1]. Lakin Məmlük sultanı Qansu Quri yenidən ənənəvi ikili siyasət yeritməyə başladı. O, Səfəvi dövləti ilə razılaşmanı pozaraq Osmanlı hakimiyyəti ilə gizli danışıqlar apardı[2]. Bu hadisə Səfəvi-Məmlük münasibətlərinə ciddi zərbə vurdu və 1514-cü il dekabr müqaviləsinin pozulmasına səbəb oldu. Məmlük sultanının bu yanlış siyasəti nəticədə onu Osmanlılar qarşısında müttəfiqsiz qoydu.

Qahirə yaxınlığında, "Ridaniyyə" adlanan yerdə baş vermiş həlledici döyüşdə (22 yanvar 1517-ci il) osmanlılar qələbə qazandılar və Məmlüklərin paytaxt şəhəri Qahirə ələ keçirildi. Osmanlıların bu qələbəsindən sonra Misir Məmlük dövləti süqut etdi və dövlətin ərazisi Osmanlı imperiyasının tərkibinə qatıldı [3].

Venesiya mənbələrinin verdiyi məlumata görə, Osmanlı-Məmlük müharibəsində, Şah I İsmayıl Məmlüklərə yardım etmək üçün 60 minlik qoşunla Suriya istiqamətinə hərəkət etmiş, lakin Suriya ilə Diyarbəkr arasındakı əl-Birə keçidində Sultan I Səlimin eyni sayda əsgər yerləşdirməsi səbəbindən məmlüklərə kömək edə bilməmişdi[4].

II fəslin III yarımfəsli "**Azərbaycan Səfəvi dövləti ilə Böyük Moğol dövləti arasında siyasi münasibətlər" adlanır.** Bu yarımfəsildə XVI əsrdə Böyük Moğol dövləti ilə Səfəvi dövləti arasında mövcud olmuє siyasi və

[1] Gündüz T. Sultanlar ve Savaşlar (Giovvani Maria Angiolello-Venedikli bir tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnameleri). İstanbul: 2007, s.103.

[2] Fərzəlibəyli Ş.F. Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV-XVI əsrlər). Bakı: Azərnəşr, 1995, s.103; Allouche A. Osmanlı-Safevi ilişkileri (kökenleri ve gelişimi). Зeviren A.Emin Dağ. İstanbul: Anka Yayınları, 2001, s.137.

[3] Efendi Hoca Sadeddin. Tacü't-tevarih (Şehzadelerin girişimleri-Selimname ve Yavuz Sultan Selim dönemi). Yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu. IV c. İstanbul: Milli Egitim Basımevi, 1979, 311; Книга Орудж-бека Баята – Дон-Жуана Персидского. Перевод с английского, введение и комментарии О. А. Эфендиева и А.Фарзалиева. Баку: Язычы, 1988, с.76-77.

[4] Allouche A. Osmanlı-Safevi ilişkileri (kökenleri ve gelişimi). Çeviren A.Emin Dağ. İstanbul: Anka Yayınları, 2001, s.139.

diplomatik münasibətlərdən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, Єah I Ismayılın hakimiyyəti dövründən baєlanan Səfəvi-Moğol əlaqələri Babur єah Böyük Moğol dövlətini yaratdıqdan (1526) sonra da davam etmiєdir.

1540-cı ildə Əfqan hakimi Єirєaha məğlub olmuє Moğol hökmdarı Hümayun, Səfəvi sarayına gəlmiє və Səfəvi şahının hərbi yardımı sayəsində yenidən Kabildə öz hakimiyyətini bərpa etmiєdi[1].

Əkbər şahın hakimiyyəti (1556-1605) illərində də Səfəvi dövləti ilə Böyük Moğol dövləti arasında siyasi və diplomatik münasibətlər davam etmiєdi. Bu dövrdə də "Qəndəhar məsələsi" yenidən Səfəvilərlə Moğollar arasında siyasi gərginliyə səbəb olmuє, lakin bu problem tərəflər arasında siyasi münasibətlərin pozulmasına ciddi şəkildə təsir etməmiєdi.

Єah I Təhmasibin ölümündən sonra (1576) Səfəvi hökmdarları Єah II İsmayılın (1576-1577) və Sultan Məhəmməd Xudabəndənin hakimiyyəti dövründə (1578-1587) Səfəvi-Moğol diplomatik əlaqələri haqqında isə geniє məlumat yoxdur[2].

Єah I Abbas hakimiyyətə gəldikdən sonra Səfəvi-Moğol münasibətlərində yenidən canlanma mьєahidə olunurdu. Lakin Səfəvilərlə Moğollar arasında daima gərginlik yaradan "Qəndəhar məsələsi" Єah I Abbasın hakimiyyəti dövründə də, hər iki dövlət arasında mübahisələrə səbəb olmuєdur. Səfəvi dövlətində baє vermiє siyasi böhrandan istifadə edən Moğol hökmdarı 1595-ci ildə Qəndəhar vilayətini ələ keзirdi [3].

Səfəvi єahlarının hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın Dekan (Hindistanın mərkəzi hissəsində yerləєir) əmirləri ilə də siyasi münasibətləri mцvcud olmuєdur. Dekan bölgəsi də Qəndəhar kimi Səfəvi dövləti ilə Böyük Moğol dövlətinin strateji maraqlarının toqquєduğu bir məkan idi. Dekanda Səfəvilərlə Moğollar arasındakı siyasi rəqabət bu bölgənin strateji əhəmiyyəti ilə bağlı idi. Səfəvi şahları ilə Dekan əmirləri arasında diplomatik əlaqələr Єah I İsmayılın hakimiyyəti dövründə qurulmuєdur. Єah I Təhmasib və Єah II İsmayıl da bu əlaqələri davam etdirmiєdir. Єah I Abbas dövründən baєlayaraq həmin əlaqələr daha da genişlənmiє və

---

[1] Bıyıktay H. Timurlular zamanında Hindistan Türk imparatorluğu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s.53.

[2] Фарзалиев А., Мамедова Р. Сефевиды и Великие Моголы в мусульманской дипломатии. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2004, с.75.

[3] هيوفص شيامه ،ناتسودنه و ناريا نايم بيشن و زارف رپ طباور رد نآ شقن و راهدنق .یرابج
گستره تاریخ ایران زمین (مجموعه مقالات). تبریز، دانشگاه تبریز، 1383، ص. 219-228. رد

tərəflər arasında davamlı elзilik mьbadiləsi olmuєdur[1].

II fəslin IV yarımfəsli "**Azərbaycan Səfəvi dövlətinin beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri və rolu**"na həsr olunmuєdur. Bu yarımfəsildə göstərilir ki, XVI əsrdə Avrasiya məkanında baş verən siyasi və iqtisadi dəyiєikliklər beynəlxalq münasibətlər sisteminin inkişafına ciddi təkan verirdi. Bu dövrün beynəlxalq münasibətləri, feodalizmin Avropada dağılması, kapitalist münasibətlərinin yaranması, Böyük coğrafi kəєflər və müstəmləkə işğalları єəraitində inkiєaf edirdi. Avropada milli dövlətlərin yaranması prosesinin başlanması ilə "dövlət marağı" prinsipi Avropa dövlətlərinin siyasi və iqtisadi sistemində əsas amil kimi цn plana keзdi[2].

XV əsrin sonu – XVI əsrin əvvəllərindən baєlanan "Böyük coğrafi kəєflər", dünyanın siyasi xəritəsinin zənginləєməsinə, Avropa dövlətlərinin Єərqə olan iqtisadi və siyasi maraqlarının artmasına səbəb oldu. Bu hadisə Єərq ölkələrinin də beynəlxalq münasibətlər sistemində fəaliyyətinə təkan verdi. Həmin dövrdə bölgədə baє verən siyasi hadisələrdə fəal iєtirak etmiє, Səfəvi dövlətinin beynəlxalq münasibətlər sistemində bцyьk rolu olmuєdur.

Azərbaycanda Səfəvi sülaləsinin hakimiyyəti (1501-1736) Yaxın və Orta Єərqin siyasi, dini-ideoloji mənzərəsində ciddi dəyiєikliklər yaratdı. Єah I İsmayılın єiəliyi dövlətin rəsmi məzhəbi elan etməsi, İslam Şərqində mövcud olan dövlətlərin (Osmanlı, Şeybani, Böyük Moğol) dini əsasını təєkil edən sünnilik məzhəbinin aparıcı roluna son qoydu. Beləliklə, Єərq dünyasında iqtisadi maraqlardan doğan kəskinləєmiє siyasi rəqabətlə yanaşı, dövlətlərin siyasi ideologiyasına çevrilmiş dini məzhəblər arasındakı qarşıdurma yenidən açıq mübarizə müstəvisinə keзdi. Səfəvi şahlarının dövlətin siyasi-iqtisadi mövqeyini möhkəmləndirmək, imperiya ərazisini xarici müdaxilələrdən qorumaq sahəsindəki hərbi-siyasi, diplomatik tədbirləri bölgədə böyük siyasi və iqtisadi-ticarət maraqları olan Osmanlı imperiyası tərəfindən kəskin etirazla qarşılandı. Avropa dövlətlərinin Єərqdə həyata keзirməyə çalışdıqları müstəmləkəзilik siyasəti взьn Yaxın və Orta Єərq bölgəsində mьnaqiєələr взьn ciddi siyasi zəmin yaradırdı. Mərkəzi Asiyada siyasi və iqtisadi maraqlar naminə mübarizəyə qoєulmuє Єeybani xanlarının da bu hadisələrdə yaxından iştirak etməsi bölgədə siyasi hadisələrin mürəkkəbləєməsinə təkan verirdi.

Єah I İsmayılın ölümündən (1524) sonra Səfəvi taxtına çıxmış Єah I

---

[1] Riazul Islam. Indo Persian relations: A study of the political and diplomatic relations between the Mughul empire and Iran. Tehran: Iranian Culture Foundation, 1970, p.93.

[2] История дипломатии / Под ред. В. П. Потемкина. Т. 1. М.: ОГИЗ, 1941, с.172.

Təhmasibin hakimiyyəti dövründə (1524-1576) də Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasi əlaqələri inkiєaf edirdi. Bu dövrdə dövlətin xarici siyasəti iki istiqamətdə inkiєaf edirdi. Bu siyasi mьnasibətlər bir tərəfdən Avropa dövlətləri və Böyük Moğol dövləti ilə diplomatik əlaqələrlə mьєayiət olunur, digər tərəfdən isə Osmanlı imperiyası və Şeybanиlər dövləti ilə hərbi-siyasi mьnaqiєə єəklində təzahür edirdi.

Єah I Təhmasibin ölümündən (1576) sonra Səfəvi dövlətində baє vermiє ciddi siyasi böhran, hakimiyyət dəyiєiklikləri xarici dövlətlərin Səfəvi dövlətinə qarşı hərbi-siyasi məqsədlərini həyata keзirməsi ьзьn əlveriєli єərait yaratdı. Səfəvi hakimiyyətində yaєanan bu siyasi gərginlikdən istifadə edən Osmanlı sultanları Xəzər hövzəsindəki bölgələrlə bağlı siyasi və strateji planlarını həyata keзirmək ьзьn Azərbaycana hərbi yьrьєlərə qərar verdilər və Səfəvi dövlətinin böyük bir hissəsini ələ keзirdilər[1].

Єah I Abbasın hakimiyyətə gəliєi (1587-1629) ilə Azərbaycan Səfəvi dövlətinin daxili siyasi böhranına son qoyuldu. Ölkədə həyata keзirilən hərbi-siyasi islahatlar nəticəsində dövlətin Osmanlılar və Єeybanilər tərəfindən işğal olunmuş əraziləri azad olundu. Səfəvilərin hərbi müdaxiləsi nəticəsində Qəndəhar vilayəti yenidən Səfəvi dövlətinin tərkibinə qatıldı. Beləliklə, Səfəvi dövlətinin siyasi qüdrəti yenidən bərpa olundu.

Dissertasiyanın "Nəticə" hissəsində tədqiqat gediєində əldə olunmuє elmi-nəzəri qənaətlər ümumiləєdirilmiєdir.

Dissertasiyanın "Əlavələr" qismində isə XV-XVI əsrlərdə Azərbaycandan xarici dövlətlərə göndərilmiє, ölkəmizə gəlmiє elзilər, səfirlər haqqında məlumat verilmiєdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Qaraqoyunlu dövlətinin Teymurilərlə münasibətlərinə dair // Tarix və onun problemləri. Bakı: Tuna, 1999, №2, s.63-70.
2. XV əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycan – Avropa münasibətlərində xarici siyasət amilinin güclənməsi // Elmi axtarışlar, VI toplu, Bakı: Səda, 2001, s.221-228.
3. XVI əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövləti ilə Avropa dövlətlərinin diplomatik əlaqələrinə dair / AMEA aspirantlarının elmi konfransının materialları. Bakı: Elm, 2002, s. 139-140.

[1] Kırzıoğlu. F. M. Osmanlılar'ın Kafkas-elleri'ni fethi (1451-1590). Ankara: Türk Tarih Kurumu basımevi, 1993, s.281; Fərzəlibəyli Є.F. Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV-XVI əsrlər). Bakı: Azərnəєr, 1995. s.143.

4. О политических и дипломатических отношениях между азербайджанским государством Сефевидов и государством Великих Моголов в период правления Шаха Тахмасиба I // Азербайджан и азербайджанцы. Баку: Nurlan, 2008, № 5-8, с.155-163.
5. Место и роль азербайджанского государства Сефевидов в системе этно-культурных связей и международных отношений XVI столетия / Современные процессы в российской социологии, экономике, исторической науке. Сборник научных статей научно-практической конференции с международным участием. 8-9 декабря 2009. Кизляр, Республика Дагестан, с.36-44 (həmmüəllif X.S.Qasımov).
6. Azərbaycan Ağqoyunlu dövləti beynəlxalq münasibətlər sistemində // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. Tarix və ictimai elmlər seriyası. Naxçıvan: Qeyrət, 2010, s.34-38.
7. XVI. yüzyılın başlarında Safevi devletiyle Memlük devleti arasında siyasi ilişkilere genel bir bakış // Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt 3.sayı 2. Uєak Universitesi, Uєak: 2011, s.124-135.
8. Кавказская политика азербайджанского государства Ширваншахов в XV веке // Азербайджан и азербайджанцы, Баку: Elm və Təhsil, 2011, №1-2, с. 32-35.
9. Transport Roads in Middle East Before the Ottoman Empire (On the basis of "Kitab-al-Masalik vel-Memalik" by Ibn Hordadbeh) / Uluslararası Osmanlı öncesi ve Osmanlı tarihi araştırmaları (CİEPO) 6. Ara dцnem sempozyum bildirileri. 14-16 nisan 2011. Uєak Üniversitesi, Türkiyə, Uєak: 2011, s.103-108.
10. Основные направления внешней политики азербайджанского государства Ширваншахов в XV веке // Вестник Казахского Национального Университета имени Аль-Фараби. Серия «Международные отношения и международное право» №1-2. Алматы: 2011, с.168-170.
11. Venesiyalı elçi və səyyahların "Səyahətnamə"lərində Bakı və Şamaxı şəhərləri haqqında məlumatlar (XV əsrin II yarısı-XVI əsrin əvvəlləri) / Antik və orta əsr Azərbaycan єəhərləri: Arxeoloji irsi, tarix və memarlığı. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. 27-28 oktyabr 2010-cu il. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, AMEA Tarix İnstitutu, AMEA Arxeologiya İnstitutu, Azərbaycan, Єəmkir-Gədəbəy: 2012, s.453-456.
12. XV əsrdə Azərbaycanda olmuє səyyahların "Səyahətnamə"lərində Sirvan єəhərləri / Azərbaycan dünya ədəbiyyatında. Beynəlxalq simpoziumun materialları. 27-29 may 2011-ci il. Xəzər Universiteti. Bakı: 2012, s.574-578

М.З.Агаларов

Азербайджан в системе международных отношений XV-XVI вв.

РЕЗЮМЕ

На современном этапе развития внешней политики Азербайджанской Республики особо важное значение приобретает изучение истории азербайджанской государственности, дипломатических традиций и богатой внешнеполитической практики наших предков. Предметом исследования диссертационной работы под названием «Азербайджан в системе международных отношений XV-XVI вв.» являются политические и дипломатические взаимосвязи азербайджанских государств (Кара-Коюнлу, Ак-Коюунлу, государство Ширваншахов и империя Сефевидов) XV-XVI столетий, активно участвовавших в политических событиях, происходивших в пространстве Евразии, с державами Азии и Европы, место и роль этих азербайджанских государств в системе международных отношений.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованных источников и приложений. Первая глава состоит из трех, а вторая глава из четырех параграфов.

Во «Введении» обоснована актуальность темы, указаны цель и задачи, научная новизна, теоретическое и практическое значение, методы и источники исследования, апробация работы и структура диссертации.

Первая глава диссертации называется «Азербайджан в системе международных отношений XV века». В этой главе исследуются основные направления внешней политики азербайджанских государств в XV столетии, отношения этих государств с государством египетских Мамлюков, с Османской империей, с государством Тимуридов и политико-дипломатические связи с европейскими государствами.

Вторая глава диссертации называется «Азербайджан в системе международных отношений XVI века». В этой главе определяются главные направления внешней политики государства Сефевидов, исследуются политические связи этого государства с государствами Шейбанидов и Великих Моголов. Исследуются и сравнительно анализируются также политические и дипломатические отношения государства Сефевидов с Османской империей, с государством Мамлюков, и с европейскими державами. Обстоятельно определяются также место и роль государства Сефевидов в системе международных отношений XVI века.

Научные результаты, итоги исследования нашли свое отражение в заключительной части диссертации.

M.Z.Aghalarov

Azerbaijan in the system of international relations of XV-XVI centuries

SUMMARY

The study of the Azerbaijani statehood, diplomatic traditions and rich foreign policy of our forefathers acquire significant importance in the modern stage of Azerbaijan Republic's foreign policy development.The subject of the thesis called "Azerbaijan in the system of international relations of XV-XVI centuries" includes the political mutual relations of Azerbaijani states (Karakoyunlu, Akkoyunlu, Shirvanshahs and Sefevis) of 15-16th centuries with the Asian and European powers, the place and role of these Azerbaijani states in the system of international relations.

The thesis consists of the Introduction, two chapters, conclusion, list of references and appendixes. Chapter I is divided into three and Chapter II into four paragraphs.

The introduction includes: the topicality of the theme, goal and duties, scientific novelty, theoretical and practical significance, methods and sources, approbation and structure of the research.

Chapter I "Azerbaijan in the system of international relations of the 15th century" dea0ls with the main directions of Azerbaijani states' foreign policy in the 15th century, their relations with the states of Mamelukes, Timurid and the Ottoman Empire, their political relations with the European states and the relations of Akkoyunlu-Georgian rulers.

Chapter II called "Azerbaijan in the system of international relations of the 16th century" determines the key directions of the foreign policy of Sefevis', the basis of Azerbaijan statehood in the 16th century, investigates its political relations with Sheybani's and Great Mogol's states. Here is investigated and analyzed the political relations of Sefevis with the Ottoman Empire and the European powers. The chapter deals with the research of Sefevi- Mamluke relations. The role and place of Sefevis in the system of international relations of the 16th century are determined thoroughly.

The scientific results, conclusions of the research are reflected in the conclusion of the dissertation.

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ им. А.А.БАКИХАНОВА

На правах рукописи

МУБАРИЗ ЗАХИД оглу АГАЛАРОВ

АЗЕРБАЙДЖАН В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ XV-XVI ВВ.

Специальность 5503.02 – Отечественная история

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени доктора философии по истории

БАКУ – 2013